

Kada Lietuva ims vadovautis visuotinai pripažintais standartais užtikrinant pažeidžiamiausių visuomenės socialinių grupių – vaikų, suaugusių sutrikusios psichikos ar intelekto asmenų teises ir ims vykdyti prisiimtus tarptautinius įsipareigojimus?

Pastaruoju metu pastebimas žiniasklaidos, politikų bei vykdomosios valdžios institucijų susidomėjimas stacionariomis socialinės globos bei slaugos įstaigomis. 2011 m. gruodžio viduryje Valstybės kontrolė, atlikusi valstybinių socialinės globos įstaigų finansavimo auditą, nustatė, kad šių įstaigų finansavimo sistema neužtikrina efektyvaus valstybės biudžeto lėšų panaudojimo. Atsakydama į neigiamas audito išvadas, Socialinės apsaugos ir darbo ministerija informavo, jog ėmėsi ieškoti būdų, kaip gerinti žmonių gyvenimo kokybę globos įstaigose ir teikiamų paslaugų kokybę: "buvo nuolat lankomasi [iš apskričių – aut. past.] perimtose globos įstaigose, bendraujama su ten dirbančiais ir gyvenančiais žmonėmis, rengiami susitikimai su jų vadovais, siekiant įvertinti vadybinius bei administracinius aspektus, kad būtų galima objektyviai spręsti ryškėjančias problemas" (pranešimas spaudai). Ministerijos atstovai teigia tikintys, jog situacija pagerės parengus ir patvirtinus socialinės globos kainos skaičiavimo metodiką, socialinės globos normas bei vertinimo kriterijus, kuriais bus galima vadovautis atrenkant investicinius projektus.

Vienok, visas pasaulis eina visiškai kitu keliu, t.y. ne siekia gerinti institucijose gyvenančių žmonių gyvenimo ir jiems teikiamų paslaugų kokybę, o skatinti ir užtikrinti, kad žmonės gyventų savarankiškai, būtų sudarytos sąlygos jiems gauti paslaugas bendruomenėje, o vaikų atžvilgiu – kad būtų užtikrintas gyvenimo šeimoje prioritetas.

Lietuvoje, kaip ir kitose Rytų ir Centrinės Europos šalyse vis dar vyrauja stacionarių socialinės globos institucijų sistema, kuri tam tikrai žmonių grupei gali tapti vieninteliu "gyvenimo keliu". Prie tokių institucijų priskiriami tiek sutrikusio vystymosi kūdikių namai, kūdikių ir vaikų globos namai, socialinės globos namai vaikams bei suaugusiems su proto negalia, senyvo amžiaus asmenų socialinės globos įstaigose ir kitos institucijos, kurios tampa nuolatine šių asmenų gyvenamąja vieta. Nors tokių institucijų sukūrimas buvo grindžiamas geriausiomis intensijomis siekiant suteikti efektyvesnes paslaugas specialiųjų poreikių turintiems ir pagalbos reikalingiems asmenims, tačiau joms plečiantis galiausiai jos tapo "save maitinančia" uždara struktūra su institucinės kultūros bruožais, hierarchiniais santykiais ir žmogaus teisių bei laisvių suvaržymais. Sovietmečiu sutrikusios psichikos ir sutrikusio intelekto asmenys buvo laikomi defektyviais, neproduktyviais ir nenaudingais individais, todėl buvo atskiriami nuo šeimos, bendruomenės ir izoliuojami stacionariose globos įstaigose be tinkamos priežiūros, ugdymo, socialinių ir psichologinių paslaugų.

Per paskutinius XX amžiaus dešimtmečius pasaulyje stacionarios globos įstaigos buvo itin smarkiai kritikuojamos kaip neefektyvios ir neužtikrinančios individualių asmenų poreikių, taip pat itin pažeidžiančios ten gyvenančių asmenų teises. Remiantis viešai paskelbtomis ataskaitomis apie žmogaus teisių situaciją šiose institucijose, tarptautinė bendruomenė ėmėsi iniciatyvų nustatyti ir įtvirtinti bendrus reikalavimus ir standartus dėl pažeidžiamų grupių asmenų socialinės globos, užtikrinant jų teises. Pvz, Jungtinių Tautų Gairėse dėl alternatyvios priežiūros (globos) vaikams, pažymėta, jog būtina stiprinti šeimos ryšių išsaugojimą arba sugrąžinimą atgal į šeimą. Europos Tarybos Ministrų Komiteto priimtoje Rekomendacijoje valstybėms narėms dėl deinstitutionalizacijos ir bendruomeninių paslaugų teikimo vaikams su negalia, rekomenduojama neteikti pirmenybės vaikų su negalia siuntimui į globos įstaigas, o vietoj to suteikti pirmenybę gyvenimui bendruomenėje. Tuo skatinamas deinstitutionalizacijos, kaip nuolatinio, ilgalaikio proceso vyksmas, užtikrinant vaikų su negalia ir pažeidžiamų jaunų žmonių globos įstaigose, teisių

svarbą. 2011 m. birželio 28 d. Briuselyje, Europos Parlamente, dvi Jungtinių Tautų organizacijos - Vyriausiojo žmogaus teisių komisaro biuras ir Vaikų fondas – paragino Europos ir Centrinės Azijos vyriausybes nutraukti mažų vaikų patekimą į valstybinius kūdikių namus.

Kalbant apie neįgalius asmenis, 2006 m. Jungtinių Tautų priimta Neįgaliųjų teisių konvencija (Konvencija) yra pirmasis žmogaus teisių dokumentas, kuris aiškiai nurodo visų neįgalių asmenų teisę gyventi ir dalyvauti bendruomenėje kaip ir kitiems piliečiams. Ratifikuodamos Konvenciją valstybės prisiėmė įsipareigojimus užtikrinti, kad neįgalūs asmenys gyventų ir dalyvautų bendruomenėje. Nepriklausomai nuo institucijose teikiamos globos kokybės, neįgalių asmenų izoliavimo ir segregavimo ilgalaikės socialinės globos įstaigose praktika yra jų žmogaus teisių pažeidimas, vadovaujantis Konvencijos 19 straipsniu.

Dauguma Europos Sąjungos valstybių (tarp jų ir Lietuva), o taip pat ir pati Europos Sąjunga ratifikavo Konvenciją. Todėl ilgalaikė socialinė globa, kuri yra dominuojanti globos forma asmenims su negalia šiose valstybėse yra itin kritiška. Tol, kol asmenys bus apgyvendinami didelėse gyvenamojo tipo įstaigose, jų galimybes naudotis visomis teisėmis bus apribotos. Vadovaujantis Konvencijos nuostatomis jau pradėtos rengti bendros Europos deinstitutionalizacijos gairės, kurios priimtos 2012 antroje pusėje pateiks technines ir metodologines pagalbą priemonėms neįgaliųjų organizacijoms, neįgaliesiems, taip pat sprendimų priėmėjams, paslaugų teikėjams ir kitiems suinteresuotiems asmenims siekiant mažinti institucijų ir jose gyvenančių asmenų skaičių. Pats deinstitutionalizacijos procesas turi apimti priemones, nukreiptas į deinstitutionalizacijos prevenciją, ilgalaikio asmenų buvimo įstaigose prevenciją, bei bendruomeninių paslaugų kūrimą.

Kaip Lietuvoje vadovaujamasi šiomis pasaulinėmis tendencijomis?

Lietuvoje per pastaruosius dvidešimt metų permainų šioje srityje neįvyko. Kaip teigia VŠĮ "Globali iniciatyva psichiatrijoje" tarybos pirmininkas Dainius Pūras: "įstoję į Europos Sąjungą nesugebėjome pasinaudoti jos teikiama finansine parama ir reformuoti stacionarią sutrikusios psichikos ir sutrikusio intelekto asmenų globą keisdami ją decentralizuotomis bendruomeninėmis paslaugomis. Įvyko atvirkštinis procesas: pasitelkus Europos Sąjungos Struktūrinių fondų lėšas buvo ženkliai pagerintos fizinės sąlygos stacionariose globos institucijose, tuo pačiu ignoruojant gerai žinomą faktą kad institucinė globa didelėse įstaigose įtvirtina prielaidas sisteminiams žmogaus teisių pažeidimams ir yra pati prasčiausia investicija į visuomenės raidą".

Tokie procesai nebuvo unikalūs Lietuvai – 2010 metais atliktas Europos Sąjungos struktūrinių fondų panaudojimo vertinimas parodė, jog šios lėšos, kurių paskirtis yra ekonominės ir socialinės sanglaudos didinimas, Rytų ir Vidurio Europoje tik pagilino neįgaliųjų atskirtį, nes atiteko didelėms internatinėms įstaigoms. Perteklinis investavimas (angl. over – investment) į esamą institucinę sąrangą atneša daugiau žalos, nes sukuria rimtas kliūtis sisteminiams pokyčiams, pvz., didelių stacionarios globos įstaigų uždarymui ir bendruomeninių paslaugų sistemos plėtrai. Priešingai nei numato socialinės globos įstaigų paskirtis, jos neugdo neįgaliųjų savarankiškumo, jų veikla neskatina neįgaliųjų integracijos į visuomenę, tuo pačiu visuomenėje didinama išlaikytinių asmenų dalis, kartu skatinamas visuomenės grupių priešiškus, didinamas skirtumas tarp "jų ir mūsų".

Todėl paskutiniu metu Europos Sąjungos struktūrose, įskaitant Europos Komisiją, prasidėjo atvira diskusija su naujųjų ES narių vyriausybėms apie tai, kad ES fondus reikėtų investuoti veiksmingai, siekiant pažeidžiamų žmonių grupių integracijos bei bendruomeninių paslaugų plėtros, o ne iš ankstesnės sistemos paveldėtų segreguojančių psichiatrijos įstaigų (psichiatrijos ligoninių, stacionarios globos institucijų) pastatų modernizavimui, tokiu būdu iš esmės įtvirtinant stigmos ir socialinės atskirties tradiciją bei paternalizmu grįstą paslaugų kultūrą. Vyriausybės yra įpareigtos ir atsakingos už tai, kad būtų užkirstas kelias ydingoms finansinių srautų nukreipimo tradicijoms šioje srityje. Bulgarija atsiliepė į žmogaus teises ginančių nevyriausybinių organizacijų rekomendacijas ir apsisprendė 20 mln. eurų, gautų iš Europos Sąjungos, nukreipti bendruomeninių paslaugų vaikams ir šeimoms plėtrai, nei vieno euro neskiriant internatinei sistemai. 2011 metais nauja Slovakijos vyriausybė pareiškė apgailėstaujanti, kad net 200 mln. eurų buvo iki šiol panaudota deinstitutionalizacijos tradicijai stiprinti, ir tvirtai apsisprendė, kad ES parama bus skirta tik

bendruomeninėms paslaugoms, o ne institucinei globai. Panašūs pozityvūs procesai paskutiniu metu vyksta Bulgarijoje, Čekijoje, Lenkijoje, Estijoje. Net ir neturtingiausia Europos šalimi laikomoje Moldovoje šių metų pradžioje pradėti vaikų globos įstaigų uždarymo procesai, lydimi paslaugų plėtra šeimoms, auginančioms negalią turinčius vaikus, siekiant užbėgti už akių jų apgyvendinimui stacionarioje globos įstaigoje.

Teigiamos kitų šalių praktikos dėl institucijose gyvenančių asmenų skaičiaus mažinimo, deja, taip pat neranda pritarimo Lietuvoje. Tarptautinės bendruomenės rekomendacijomis didžiausias galimas institucijose gyvenančių suaugusių asmenų skaičius neturi viršyti 25 asmenų, o vaikų skaičius įstaigose turi būti ne daugiau nei 15. Tuo tarpu Lietuvoje vis dar aktualia diskusija yra 2007 m. Vaikų globos įstaigų tinklo optimizavimo plane įtvirtintas vaikų vietų skaičiaus globos įstaigose sumažinimas iki 60 vietų, kuris turėjo būti įgyvendintas dar 2010 metais vaikų globos steigėjo funkcijas perdavus savivaldybėms. O vidutinis ir labiausiai "finansišškai naudingas" suaugusių asmenų socialinės globos įstaigos gyventojų skaičius yra ne mažiau nei 100 asmenų.

Todėl apibendrinant, galima teigti, kad Lietuvoje, deja, nevyksta jokie planingi strateginiai pokyčiai ir iki šiol, nepaisant tarptautinių reikalavimų ir standartų, dominuoja neadekvačiai brangi ir pažeidžianti žmogaus teises stacionari neįgaliųjų, pagyvenusių žmonių ir vaikų globa. O Valstybės kontrolės vienkartinės ataskaitos, deja, atskleidžia tik vieną paviršinį aspektą - mokesčių mokėtojų pinigų panaudojimo efektyvumą. Tuo tarpu vaikai, sutrikusios psichikos, sutrikusio intelekto, nuolatinės slaugos ir priežiūros reikalingi asmenys yra ypatinga visuomenės grupė, dėl savo pažeidžiamumo, nesavarankiškumo ir negalios visais laikais patyrę teisių ribojimą, diskriminaciją ir izoliaciją. Jų padėtis visuomenėje, patiriamos problemos ir jų sprendimo būdai yra daugiasluoksniai procesai, atspindintys gilesnę visos visuomenės tolerancijos, pagarbos visų asmenų žmogaus teisėms ir visuomenės psichikos sveikatos kontekstą.

"Globali iniciatyva psichiatrijoje" (GIP) yra nepelno siekianti, nevyriausybinė organizacija, įkurta 2000 metais Lietuvoje. Įstaigos tikslas – skatinti humaniškas, etiškas ir veiksmingas psichikos sveikatos paslaugas visame pasaulyje. GIP veikia psichikos sveikatos srityje ne tik Lietuvoje, bet ir besivystančiose valstybėse. Daugiau apie organizaciją: www.gip-vilnius.lt